

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA: A VÁROSVEZETŐ ÉS GAZDASÁGI ELIT ÖSSZETÉTELE NAGYBÁNYÁN 1569 ÉS 1581 KÖZÖTT ¹

1. Bevezetés

Nagybánya volt a szatmári bányavidék központja a 16. század végén. ² Itt működött a 14. században alapított bányakamara és pénzverde, ahol a helyi érc finomítását és az ebből származó pénzérmék verését végezték. A kiemelkedő termelési eredmények a 15. század második felében alapozták meg a város – kevésbé ismert – 16. századi gazdagságát is, ami nem volt olyan látványos és nagymértékű, mint a korábbi prosperitás, azonban a radikálisan megváltozott politikai és hadászati helyzetben ez az eredmény is figyelemre méltó.

A szatmári bányavidékhez tartozott még a tárgyalt korszakban három másik település is. Felsőbánya hasonló fejlődési utat járt be, mint Nagybánya, ebből fakadóan hasonló jogi státusszal rendelkezett a 16. század utolsó évtizedeiben. A másik két település sokkal kisebb jelentőségű volt, a források faluként vagy birtokként említik őket: Láposbánya illetve Kapnikbánya. Az előbbi nagybányai telepések alapították a 15. században, míg Kapnikbányát felsőbányai telepések hozták létre ugyancsak a 15. században. ³

Tanulmányomban azt kívánom megvizsgálni, hogy a 16. század végi nagybányai városvezetői elit milyen társadalmi-gazdasági szerepet betöltő személyekből került ki, és a jól elkülöníthető két vezetőréteg, azaz az önkormányzati és a gazdasági befolyással bíró csoport milyen mértékben fonódott össze a jelzett korszakban. A gazdasági elit tárgyalásánál leginkább a helyi termelők bemutatására fektetek hangsúlyt, hiszen Nagybánya fő profilja a nemesércbányászat és a hozzá kapcsolódó intézmények irányítása, maga a bányászati adminisztráció volt. ⁴ A jó forrásadottságoknak köszönhetően a helyi bányászokról igen sok információval rendelkezünk, főképp a kamarai jelentések alapján, az iparosokról ez sajnos nem mondható el, velük kapcsolatban leginkább a városi jegyzőkönyv adatai szolgálnak

¹ Kutatásaimat az OTKA PD 108877 számú ösztöndíja támogatja.

² A szatmári bányavidék a 16. század közepére önálló bányászati régió, az ún. Észak-keleti bányavidék, részét alkotta, Bereg és Máramaros vármegyével egyetemben. A korabeli források minden egyes részét különálló egységként kezelték, így használhatja a kutatás a „szatmári bányavidék” terminust. Lásd. Mátyás-Rausch Petra: *A szatmári nemesércbányászat igazgatása Báthory Gábor fejedelemsége idején (1608-1613)*. Történelmi Szemle LV (2013) 491.

³ Nagybánya ma: Baia Mare. Felsőbánya ma: Baia Sprie. Láposbánya ma: Băița. Kapnikbánya ma: Cavnic. Mind a négy település: jud. Maramureș, Románia. A szatmári bányavidék 16. századi történetére legújabbán lásd: Mátyás-Rausch: *i.m.* 491-495.

⁴ Kubinyi András által kidolgozott tíz *centralitási ismérv* közül kettő olyan volt, amely döntő jelentőségű Nagybánya besorolásánál, ha a funkcionális városfogalom szempontjából vizsgáljuk a bányaváros helyzetét. Az első ilyen ismérv a pénzügyigazgatási központ, a második pedig az adott település jogi helyzete. Lásd. Kubinyi András: *Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. = Bártfától Pozsonyig. Városok a 13.-17. században*. Szerk. Lengyel Tünde - Csukovits Enikő. Bp. 2005. 28-30.

támpontként. Vizsgálatom kiindulópontja az 1569. év, mivel ebből az évből maradt fenn az első, teljes városvezetői névsor.⁵ A vizsgálni kívánt időszak 1581-ben ér véget, ugyanis ebben az évben vette bérbe a bányakamarát és a pénzverdét idősebb Felician von Herberstein, az ő tevékenysége nemcsak gazdasági szempontból volt meghatározó a bányavidék életében, de társadalmi változásokat is elindított a térségben.⁶

2. A városvezető elit összetétele (1569-1581)

A városvezető elit pontos meghatározásánál két lépésben vizsgáltam Nagybánya városi jegyzőkönyvének adatait. Elsőként arra voltam kíváncsi, hogy milyen foglalkozás szerinti csoportokba, kategóriákba lehet sorolni a szenátusba beválasztott polgárokat, és hogy ezek az egyes csoportok milyen arányban képviseltették magukat a város vezetésében. Ezt a réteget a tágabb értelemben vett városvezető elit címkével lehet illetni. A második lépésben bizonyos kritériumokat állapítottam meg, hogy szűkítsem a megválasztott polgárok körét, és meg tudjam állapítani, hogy ki viselt közülük több alkalommal jelentős vezetői pozíciót. Ebbe a körbe azok kerültek, akik legalább négy alkalommal voltak esküdtek, vagy három alkalommal bírók, illetve legalább három alkalommal voltak esküdtek és két alkalommal tanácsnokok. Így alakult ki a szűkebb értelemben vett városvezető elit.⁷

A városnak 1376-ban adományozott kiváltság levél, amelyet többször is megerősítettek az évszázadok folyamán, nem rendelkezett pontosan arról, hogy milyen módon kell a városvezetés tagjait megválasztani, így a hasonló jogi státuszban lévő városokban alkalmazott metódus szolgálhat támpontként.⁸ Kubinyi András a királyi szabad városok közé sorolta Nagybányát a jogi státusza alapján, ebbe a csoportba került Kolozsvár is.⁹ Kolozsvár esetében ismerjük azokat a jogi kereteket, amelyek alapján megválasztották a város vezető testületét. A polgárjoggal rendelkező férfiak közül választották meg a száz férfiak tanácsát, azaz a felső

⁵ Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale Primariă Orașului Baia Mare Fond 1. Szabad királyi bányaváros Nagybánya város jegyzőkönyve I. (1560-1635) Itt szeretnék köszönetet mondani Varga Zsolt nagybányai levéltárosnak a forrásanyag felkutatásában nyújtott segítségéért.

⁶ A szatmári bányavidéket 1585-ben Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király kárpótlásul megkapta korábban elvesztett családi birtokaiért (Szatmár, Németi) cserébe I. Rudolf magyar királytól. Ez a megállapodás nem hozott különösebb változást a város életébe, mert a korábban elnyert privilégiumok mind érvényben maradtak. Lásd. Mátyás-Rausch: *i.m.* 495-496.

⁷ A témával kapcsolatos korábbi kutatási eredményeimet egy másik tanulmányomban mutattam be. Lásd. Mátyás-Rausch Petra: *A nagybányai politikai elit és a bányászatban betöltött szerepe a kamarai kezelés éveitől (1569-1579)*. = *URBS- Magyar várostörténeti évkönyv*. [s.a.]

⁸ Nagybányának adott kiváltságlevélre nem a teljesség igényével. Lásd. Mátyás-Rausch: *i.m.* 492.

⁹ Kubinyi András: „Szabad királyi város”- „királyi szabad város”? = *URBS- Magyar várostörténeti évkönyv*. I. Szerk. Á. Varga László. Bp. 2006. 51-61.

tanácsot, amely minden év végén megválasztotta a 12 tagból álló alsó tanácsot, illetve a bírót.¹⁰ A 16. század utolsó évtizedeiben lezajlott választásokkal kapcsolatban a városi jegyzőkönyvből kizárólag a megválasztott tisztviselők nevét és a választások időpontját ismerhetjük meg. A tárgyalt korszakban Nagybányán évente választottak bírót (*iudex primarius*), esküdteket (*iurati cives*) és bizonyos években tanácsnokokat (*consules*), az utóbbiak magasabb rangot képviseltek, mint az esküdtek, és a bíróval együtt felügyelheték az esküdtek munkáját.¹¹

A vizsgált tizenhárom évben a szenátus létszáma általában 12 fő volt, a tizenharmadik személy a bíró volt, ez az összlétszám megfelelt az általános gyakorlatnak. Minden alkalommal két főt választottak meg tanácsnoknak, és a tizenhárom év alatt hét évben mindig volt tanácsnok a nagybányai városvezetésben, így a számok alapján arra lehet következtetni, hogy a város vezetése differenciáltabb és fejlettebb volt, mint azt korábban feltételezhetni lehetett. A városi jegyzőkönyv adataiból nem lehet pontos következtetést levonni arra vonatkozólag, hogy miért választottak egyik évben külön két tanácsnokot az esküdtek mellé, míg a másik évben pedig csak esküdteket. Ezzel kapcsolatban nem rajzolódik ki semmilyen törvényszerűség, illetve minta, így csak feltételezni lehet, hogy a tanácsosok ellenőrző funkciót gyakoroltak, és a bírót tudták helyettesíteni bizonyos esetekben. A tanácsosok közéleti szerepvállalásával kapcsolatban a Szepesi Kamarához benyújtott kérelmek nyújtanak némi támpontot. Az egyik példa az 1576. évi pestisjárványhoz kötődik. Az irat Katus János esküdt testamentumának végrehajtásáról, hiteleinek kifizetéséről valamint fiának, Tamásnak gyámság alá helyezéséről szól. Eszerint az 1577-ben megválasztott két tanácsnoknak, Mészáros Lukácsnak és Kiliánnak, kellett eljárnia a testamentum végrehajtásában, felügyelnie kellett a hitelek kifizetését, a kiskorú örökös hivatalos gyámjának, Miklós deáknak pedig együtt kellett működnie a két tanácsossal és az általuk választott két nagybányai polgárral.¹²

Az összegyűjtött adatok elemzése során azt állapítottam meg, hogy három nagyobb, foglalkozás szerinti kategóriába lehet besorolni a megválasztott nagybányai polgárokat. Az első kategóriába az iparosok, a másodikba a bányászok, és az egyéb kategóriába kerültek azok a tanácsstagok, akiknek a foglalkozására vonatkozóan nem volt elég adat, illetve ide számítottam a deákként számon tartott tanácsstagokat is.¹³ A tágabb értelemben vett városvezetői elit

¹⁰ Jeney-Tóth Annamária: *Míves emberek a kincses Kolozsvárott. Iparostársadalom a 17. századi Kolozsváron (ETF 247.)*. Kolozsvár 2004. 31-32.

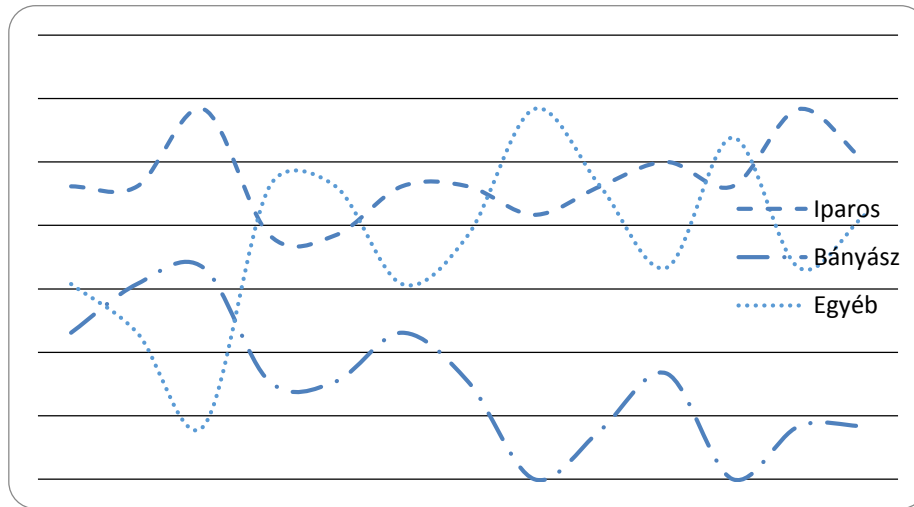
¹¹ RNL Nb. lvt. VJ fol. 68., fol. 169., fol. 171.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Szepesi kamarai levéltár Szepesi Kamara (adminisztráció) regisztratúrája Representationes, informationes et instantiae N°28 5. cs. (1557. június 14.)

¹³ Nagybányai céhekre a teljesség igénye nélkül lásd. Szádeczky-Kardoss Lajos: *Nagybánya régi iparáról és céheiről*. Századok XXII (1889). 673-700.

meghatározásánál az adott időszak szenátusi névsorait vettem alapul, tagjait az egyes kategóriákba besorolva. Az adatokat az alábbi diagramon összesítettem.¹⁴

1. számú diagram: A szenátus összetétele az egyes kategóriák szerint (1569-1581)

A tárgyalt időszakban az iparosok átlagos aránya a szenátusban 47 százalék volt, a bányászoké 15 százalék, az egyéb kategória tagjai pedig 38 százalékban képviseltették magukat a városvezetésben. Ha abszolút számokban szeretnénk kifejezni az adatokat, akkor az iparosok átlagban 6 fővel képviseltették magukat, a bányászok 2 fővel, míg az egyéb kategóriába tartozók 5 fővel. Abban az esetben, ha az egyes évek százalékos megoszlását nézzük, az iparosok két évben tudtak elérni 58 százalékot, valamint 50 százalékot, a legtöbbször 46 százalékos volt a részvételi arányuk. A bányászoknál igen nagy volt a szórás, két évben nem is tudtak tagot delegálni a szenátusba, a legtöbbször 8 és 15 százalék között mozgott a számuk. Az egyéb kategóriához sorolt nagybányai polgárok egy évben értek el 58 százalékot, és ugyancsak egy évben 8 százalékos volt a részvételi arányuk, a legtöbb évben 46 százalék körül mozgott ez az arány.¹⁵ Jeney-Tóth Annamária is hasonló vizsgálatot végzett a kolozsvári alsó tanács összetételével kapcsolatban, ő az iparosok arányát vizsgálta a város vezető testületeiben a 17. századra vonatkozóan. Az iparosok átlagolt arányszáma ott 35 százalék volt, abszolút számban kifejezve 4,25. Itt is megfigyelhető volt, hogy egyes években 50 százalékot meghaladta a részvételi arányuk az alsó tanácsban.¹⁶ A nagybányai iparosoknál mért érték eltér a kolozsvári iparosoknál mérttől, a különbség abból fakadhat, hogy az általam vizsgált időszak a 16. század utolsó harmadára esik, ugyanis ha a 16. század utolsó évtizedéből származó

¹⁴ RNL Nb. lvt. VJ fol. 47., fol. 54., fol. 68., fol. 82., fol. 104., fol. 115., fol. 123., fol. 140., fol. 148., fol. 159., fol. 169., fol. 171.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Jeney-Tóth: *i.m.* 45-46.

adatokat vesszük görcsö alá, akkor az iparosok átlagolt százalékos aránya már csak 33 százalék, amely szinte azonos a kolozsvári adatokkal.¹⁷ Az iparosok magas részvételi arányából több következtetést vonhatunk le. Az iparos népszerűség városvezetésben betöltött szerepe fokmérője lehet az iparosok anyagi gyarapodásának és a közéletre gyakorolt befolyásának is. Az adatok tükrében kijelenthető, hogy a nagybányai iparos társadalom a 16. század utolsó harmadában igen erős anyagi bázissal és érdekérvényesítő képességgel rendelkezett, ők alkották a legjelentősebb városvezetői csoportot.¹⁸ Ez a befolyás a 16. század végére jelentősen lecsökkent, azonban még így is komoly beleszólásuk volt a városi közügyekbe. Az iparos csoport vezető szerepét az „értelmiségi csoport”, azaz a literátus végzettséggel bíró deákok veszik át, az átlagolt százalékos arányuk a század utolsó évtizedében elérte az 50 százalékot, közülük kiemelkedő karriert tudott befutni Zalai Tamás, Herges Péter, Kalmár István és Diószegi György.¹⁹ Az iparos csoport visszaszorulása összefügg a századvég nagy háborújával, a tizenöt éves vagy hosszú török háborúval, amely komoly erőpróba elé állította mind az erdélyi államot, mind a Magyar Királyságot, így a szatmári bányavidék életét is döntően befolyásolta. A bizonytalan politikai helyzet nem segítette elő sem a termelést, sem a kereskedelmet. A helyi iparosokat érzékenyen érintette az is, hogy nem tudták jó áron és kellő mértékben értékesíteni boraikat, ugyanis a legnagyobb felvevőpiacnak számító szatmári vár és váruradalom saját készítésű sörrel látta el katonáit a sokszor felvizezett, rossz minőségű bor helyett.²⁰ Ez pedig komoly bevételkiesést jelentett a polgároknak, mert sokan közülük „kétlaki” életet éltek, az iparos tevékenység mellett a szőlészet és borászat jelentette megélhetésük alapját.

Annak ellenére, Nagybánya bányászati központ volt, a bányászok száma a szenátusban igen csekélynek mondható (1-4 fő). A névsorok elemzése során a legérdekesebb kérdés az, hogy vajon miért ilyen kevés termelő játszott szerepet a nagybányai városvezetésben. A vizsgált korszak két legnagyobb befolyással bíró termelője Nagy Simon és Szegedi Ferenc volt, mindketten háromszor voltak esküdtek.²¹ Mellettük még Cementes Imre és Bozó Ferenc volt három alkalommal esküdt. Cementes Imre nagy valószínűség szerint nem rendelkezett bányatulajdonnal, legalábbis a korszakban keletkezett tulajdonosi névsorok nem említik a

¹⁷ RNL Nb lvt. VJ fol. 186., fol. 191., fol. 197., fol. 203., fol. 205., fol. 211., fol. 213., fol. 215., fol. 217., fol. 219.

¹⁸ Vö. Jeney-Tóth: *i.m.* 8.

¹⁹ RNL Nb lvt. VJ fol. 186., fol. 191., fol. 197., fol. 203., fol. 205., fol. 211., fol. 213., fol. 215., fol. 217., fol. 219.

²⁰ A nagybányai polgárok és a szatmári udvarbíró közötti folyamatos viaskodásról rengeteg irat maradt ránk. Nem a teljesség igényével lásd. Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz- und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hoffinanz Ungarn Vermischte ungarische Gegenstände RN 12b fol. 497-500. valamint fol. 521. A sörfőzés térhódítására lásd. Kenyeres István: *Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a török ellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban.* Bp. 2008. (Habsburg történeti monográfiák 2.) 123.

²¹ RNL Nb. lvt. VJ fol. 47., fol. 54., fol. 68., fol. 82., fol. 104., fol. 115., fol. 123., fol. 140., fol. 148., fol. 159., fol. 169., fol. 171.

nevét, minden bizonnyal a helyi bányakamarában dolgozott, ahol az érc tisztítását és finomítását végezték.²² Bozó Ferenc Nagy Simonnak volt a tulajdonostársa, egy tárnát műveltek közösen. A bányász-csoport részaránya a következő évtizedben sem változott, átlagolt részesedési arányuk a városvezetésben 17 százalék lett, ami azt jelenti, hogy átlagban két embert tudtak delegálni a város vezető testületébe. A számok azt bizonyítják, hogy a nagybányai gazdasági elitnek volt egy olyan része, amely nem vett részt aktívan a város irányításában, így a közéleti és a termelői életforma kettévált. Azonban a jelenségnek lehet egy másik magyarázata is, nevezetesen, hogy a bányatulajdonosok alacsony részvételi aránya a helyi nemesércbányászat komoly gondjait jelezheti. A bányaművelés jövedelmezősége igen alacsony volt a korszakban, így a termeléssel foglalkozó polgárok helyi közéleti befolyása, gazdasági ereje is csökkent. A korszakban keletkezett kamarai jelentések alapján egy erősen stagnáló, de inkább már hanyatló bányaváros tárul a szemünk elé, így természetes, hogy a helyi termelők miért nem tudtak nagyobb szerepet vállalni a város vezetésében.²³ Ennek ellentmond a tény, hogy ezekben az évtizedekben több külföldi bányász is érkezett a térségbe, hogy szerencsét próbáljon. Közülük két krakkói polgárt emelnék ki, akik bizonyíthatóan a városban éltek. 1579-ben Peter Kozlia és Krakker György krakkói polgár azzal a kéréssel fordult a nagybányai szenátushoz, hogy Báthory Kristóf által adott bányászati engedélyüket bejegyeztessék. Az irat szerint a két polgár már jó ideje foglalkozott a környékbeli ezüstbányák üzemeltetésével. Emellett a fejedelemség területén is több nemesércbányát bírtak.²⁴ Az ő példájuk is azt mutatja, hogy volt értelme a befektetni a helyi bányászatba.

Az iparos csoportba tartozó nevek elemzéséből kiderül, hogy a nagybányai városvezetésben a fazekas, szűcs, az ötvös, a mészáros, a varga, a szabó, a kádár, az óragyártó és az asztalos szakma képviselői voltak jelen. A legtöbb alkalommal a szűcs, az ötvös és a szabó céh tagjai voltak a szenátus tagjai.²⁵ Az ötvös céh átlagban egy fővel képviseltette magát, két

²² Az érc finomítására lásd. Paulinyi Oszkár: *A bányavíz leküzdése érdekében létesített első tározómedencék és váltókerekék. – Bethlenfalvai Thurzó János és György kísérlete 1506 – 1513 között a nagybányai bányászat helyreállítására. = Gazdag föld – szegény ország.* Szerk. Buza János – Draskóczy István. Bp. 2005. 315-333. A cementes név értelmezésével kapcsolatban vö. Bunta Magdolna: *Kolozsvári ötvösök a 16-18. században.* (Bibliotheca Humanitatis historica XVII.). Bp. 2001. 25.

²³ Nem a teljesség igényével lásd. MNL OL E 254 N°15. 5. cs. (1577. április 11.)

²⁴ RNL Nb lvt. VJ fol. 160-161. Krakker György fia, ifjabb Krakker György Bethlen Gábor alatt futott be sikeres karriert. Lásd. Mátyás-Rausch Petra: *„Befogadó Erdély”: Erdélyi és külföldi szakemberek a Fejedelemség ércbányászatában Bethlen Gábor idejében (1613-1629).* = *Bethlen Gábor képmása.* Szerk. Papp Klára, Balogh Judit. Debrecen 2013. 199-214.

²⁵ Hat nagyobb iparcsoportot lehet meghatározni a korszakban, az első a ruházat és tisztítás ipara, ide tartozott a szabó, szűcs, borbély. A második csoport a bőr és szövőipar. A harmadik csoport az építkezési ipar, ide tartozott a fazekas céh. A negyedik a faipar (asztalos, kerékgyártó, kádár). Az ötödik az élelmezési ipar (molnár, mészáros). A hatodik a vas és fémipar, ide lehet sorolni a kovácsot, lakatost és az ötvöst. A hat iparcsoportból Nagybányán öt képviseltette magát. A felosztásra lásd. Jeney-Tóth: *i.m.* 8.

évben fordult elő, hogy nem volt ötvös a szenátusban, hasonló arányú volt a szűcs céh részvétele a tanácsban, egy évben nem volt szűcs tagja a testületnek (1579). A szabó céh minden évben delegált tagot, a 13 évből 5 évben fordult elő, hogy egyszerre két tagot is.²⁶ A korszakban a ruházati ipar, és ezen belül a szabóipar fejlődése országos jelenségnek számított, legtöbb mesterember nemcsak helyi, hanem regionális piacra is termelt.²⁷ Ebből kifolyólag a nagybányai szabó céh is prosperált, és így tudott több tagot is delegálni a városi szenátusba. A nagybányai ötvös céh befolyásához és jelentőségéhez nagymértékben hozzájárult, hogy a térségben több településen is arany- valamint ezüstbányászat folyt, illetve itt működött a bányakamara is, ahol beváltották és finomították a kitermelt ércet. Az érc tisztítása és finomítása után az ötvösök a beváltott aranyból és ezüsből meghatározott áron vásárolhattak bizonyos mennyiséget szükségleteik kielégítésére.²⁸ Ez a rangsor tükrözi a korabeli céhes erőviszonyokat illetve más városokban is megfigyelhető tendenciákat. Művelődéstörténeti érdekességgel bír, hogy két alkalommal borbély is tagja volt a szenátusnak, akiket a kor sebészeinek tartottak, illetve az utolsó négy évben (1578-1581) egy-egy óragyártó is.²⁹ A harmadik kategórián belül a legnagyobb képvisellel a literátusok bírtak, a deákok száma 1 és 4 fő között mozgott, egy évben (1571) nem volt deák a városi testületben. Öt olyan személy volt (Istvány István, Kalmár István, Kechetey Bálint, Zalai Tamás, Karoly Gáspár), akik több alkalommal töltötték be az esküdti pozíciót, Zalai Tamás a következő időszakban is jelen volt a városvezetésben, míg Karoly Gáspár négy alkalommal volt ezekben az években bíró.³⁰ A deákok szerepe a gazdasági irányításban, illetve a helyi bányászati adminisztrációban lehetett fontos, mivel speciális tudás illetve műveltség birtokában voltak.³¹

A szűkebb városvezető elit, amelyet az előbbieken leírt kritériumok segítségével határoltam körbe, vizsgálata hasonló eredményt hozott, az előbb kifejtett tendenciákat lehet

²⁶ RNL Nb. lvt. VJ fol. 47., fol. 54., fol. 68., fol. 82., fol. 104., fol. 115., fol. 123., fol. 140., fol. 148., fol. 159., fol. 169., fol. 171.

²⁷ Jeney-Tóth: *i.m.* 42-47.

²⁸ A Kolozsvárott működő beváltó helyen, amely Bethlen Gábor uralkodására már a Fejedelemség központi ércbeváltó helye lett, a kolozsvári ötvösök 4 gira tiszta aranyat és ugyanennyi ezüstöt vehettek, sőt a céh viselte a pénzverőház felszerelésének költségeit is egy 1550-ben kelt feljegyzés szerint. Lásd. Bunta Magdolna: *i.m.* 58-59. A nagybányai ötvös céhre lásd. Balogh Béla Oszócki Kálmán: *A nagybányai ötvös céh a 15-17. században.* = *Művelődéstörténeti tanulmányok.* Szerk. Csetri Elek. Bukarest, 1979. 134-135.

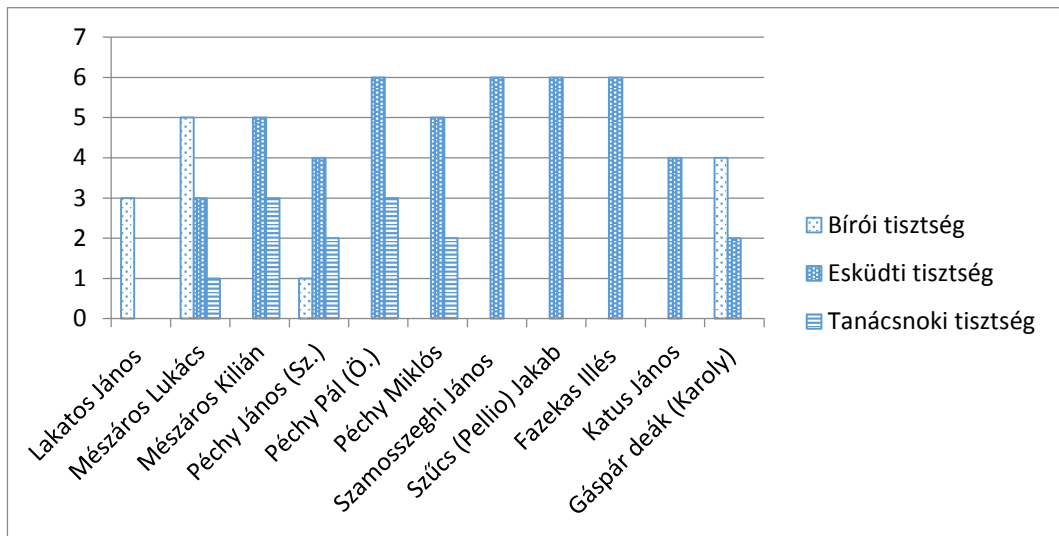
²⁹ RNL Nb lvt. VJ fol. 148., fol. 159., fol. 169., fol. 171. A borbélymesterekre lásd. Szádeczky-Kardoss Lajos: *Iparfejlődés és céhek története Magyarországon. I.* Bp. 1913. 77-78.

³⁰ RNL Nb lvt. VJ fol. 148., fol. 159., fol. 169., fol. 171.

³¹ Vö. Flóra Ágnes: *A kora újkori kolozsvári elit portréja.* = *URBS- Magyar várostörténeti évkönyv. I.* Szerk. Á. VARGA LÁSZLÓ. Bp. 2006. 133-145.

megfigyelni a szűkebb csoport elemzésénél is. A városi jegyzőkönyvből összegyűjtött adatokat az alábbi diagramon összesítettem.³²

2. számú diagram: A város vezetői tisztségek eloszlása személyek szerint (1569-1581)

A diagram alapján megállapítható, hogy tizenhárom év alatt összesen 11 személy tartozott bele ebbe a körbe, a legsikeresebb karriert Mészáros Lukács futotta be, ötször volt bíró, egyszer tanácsos és három alkalommal esküdt. Rajta kívül csak Péchy Szabó Jánosnak sikerült mind a három tisztséget betöltenie, ő egyszer volt bíró, kétszer tanácsos és négyszer tanácsos. Két tisztséget négy személy töltött be: Mészáros Kilián, Ötvös Péchy Pál, Péchy Miklós, Gáspár deák. A fennmaradó öt polgár (Lakatos János, Szamoszeghi János, Szűcs Jakab, Fazekas Illés, Katus János) pedig egy-egy tisztséget szerzett a tizenhárom év alatt. A tizenegy főből mindössze ketten emelkedtek ki, a már említett Mészáros Lukács 1581. évet követően is meg tudta őrizni prominens helyét, Péchy Szabó János neve azonban eltűnt a tisztségviselői listákból, így feltételezhető, hogy időközben elhunyt. A szűkebb értelemben vett városvezető elit legtöbb tagja átlagosnak mondható pályát tudhatott magáénak, közülük négy személy kizárólag esküdti pozíciót töltött be. Az adatok alapján a fluktuáció mértékére vonatkozóan is vonhatunk le következtetéseket. A névsorok elemzése után egyértelműen kijelenthető, hogy a városvezetést egy szűk csoport tartotta a kezében, és ebbe a csoportba igen nehéz volt bekerülni, a legnagyobb hatalommal bíró családok szilárdan tartották a pozíciójukat.³³ Négy személy töltötte be ebben az időszakban a bírói tisztséget, az első három évben Lakatos János, majd az ő halálát követően Mészáros Lukács és Gáspár deák váltotta egymást a bírói székben. A

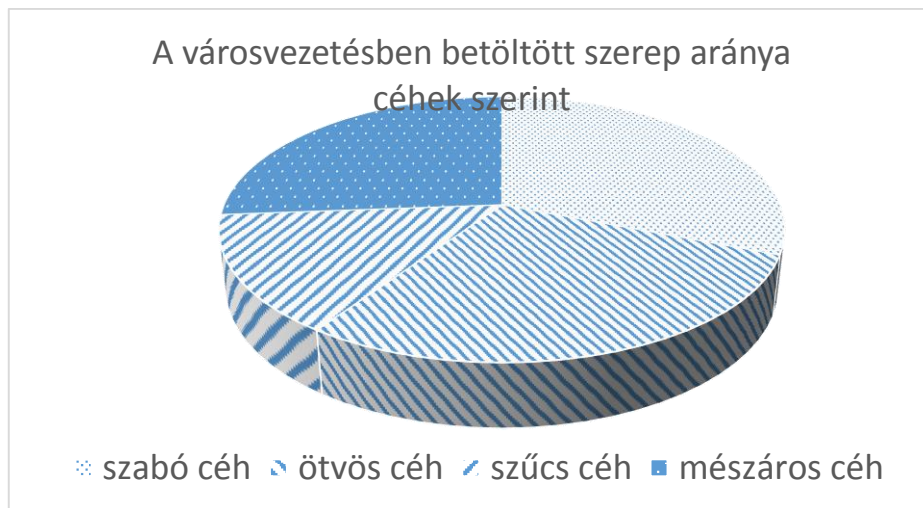
³² RNL Nb. lvt. VJ fol. 47., fol. 54., fol. 68., fol. 82., fol. 104., fol. 115., fol. 123., fol. 140., fol. 148., fol. 159., fol. 169., fol. 171.

³³ Uo.

tanácsnoki tisztségeket a Péchy család, valamint Mészáros Lukács és Kilián tartotta a kezében, Péchy János, aki szabó volt, háromszor volt tanácsos, Péchy Pál ötvös ugyancsak három alkalommal nyerte el a tisztséget. Az esküdtek köre már kicsit szélesebb, de itt is leginkább a Péchy család tagjai, illetve a két Mészáros dominált.

A tizenegy személyből hatan egy-egy nagybányai céhhez tartoztak. A Péchy család egyik tagja János, szabó volt, míg Pál ötvösként dolgozott. Szamosszeghi János szabó volt, Fazekas Illés a fazekas céh tagja, míg Mészáros Kilián a mészáros céhhez tartozott. Szűcs (Pellio) Vince szűcsként tevékenykedett. A hat iparos közül került ki egy bíró, három tanácsos és négy esküdt is, a Péchy család fölénye itt is megmutatkozott, hiszen János volt bíró, két alkalommal tanácsos és négy alkalommal esküdt, míg Pál háromszor volt tanácsos és hat éven keresztül esküdt. Az egyes céhek városvezetésben betöltött szerepének mértékét az alábbi kördiagramon ábrázoltam.³⁴

3. számú diagram: A városvezetésben betöltött szerep aránya céhek szerint (1569-1581)

A kördiagram adataiból kiderül, hogy a legnagyobb „részeseddéssel” a szabó céh rendelkezett (26 pont), a szabó céhet az ötvös céh követte, mindössze két ponttal lemaradva, a harmadik helyen pedig a mészáros céh végzett (22 pont). A szűcs és a fazekas céh egyaránt 12-12 pontot kapott. A szabó céh két embert tudott delegálni a városvezetésbe, kizárólag ők tudtak bírót felmutatni. A második helyen végzett ötvös céh egy személlyel képviseltette magát a szenátusban, mégis előkelő helyen végzett, hiszen Péchy Pál többször volt tanácsos és esküdt is. Mészáros Kilián igen sikeresnek mondható karrierje miatt kerülhetett a mészáros céh a

³⁴ Uo. A diagram alapjául az szolgált, hogy az egyes céhtagok hányszor viselték a bírói, tanácsosi és az esküdti tisztséget. A három pozíció jelentőségének megfelelően a bírói tisztségnél hatos szorzót, a tanácsosinál négyes szorzót, míg az esküdtinél kettes szorzót alkalmaztam, így tudtam arányosan kifejezni szám adatokban az egyes tisztségek jelentőségét.

harmadik helyre.³⁵A fennmaradó két céh kizárólag esküdteket tudott delegálni a testületbe, így jóval lemaradva az élmezőnytől kapta a fenti pontszámot.

A tizenegy személyből fennmaradó öt tisztségviselő közül ketten a bányászathoz köthetők: Lakatos János és Mészáros Lukács, Gáspár deák az „értelmiséget” képviselte a szenátusban, míg Péchy Miklóssal és Katus Jánossal kapcsolatban nincsen arra pontos adat, hogy mivel foglalkoztak. Péchy Miklós családja igen befolyásos volt, közéleti tevékenysége mellett egy-egy nagybányai hitelügylet kapcsán említik a források a nevét.³⁶ Katus János foglalkozásához és társadalmi rangjához testamentuma nyújt támpontot, eszerint több szőlővel, présházzal, szántófölddel, legelővel, és egy nagybányai házzal rendelkezett. Gáspár deákról annyit tudunk, azon kívül, hogy négyszer volt bíró, kétszer pedig esküdt, hogy ő is rendelkezett több szőlővel, legelővel és szántóval a város határában, valamint volt egy kőből épített háza a város központjában.³⁷

Mindössze két bányatulajdonos volt tagja folyamatosan a szenátusnak ezekben az években. Lakatos János 1569 és 1571 között töltötte be a bírói tiszteket, míg Mészáros Lukács öt alkalommal volt bíró, egy alkalommal tanácsos és három alkalommal esküdt. Lakatos a bírói tiszteket viselése mellett több bánya tulajdonosa volt, valamint 1570-ben és 1571-ben bányamesterként is dolgozott, ahogy ez a kamarai jelentésekből kiderül, bányamesterként felügyelte a kincstár tulajdonában lévő Királytáróban folyó termelést, erről egy ún. parciális regestumot is készített.³⁸ Igen jelentős vagyona tett szert, amiről tanúskodik, hogy felesége, Barbara és hivatalos megbízottja Benedek deák a bányamester halála után (1572) igen gyakran járult a nagybányai szenátus elé, hogy a néhai Lakatos János által adott kölcsönök, és azok fejében lekötött legelők, szántók, szőlők ügyében intézkedjen.³⁹ Mészáros Lukács karrierje egyedülálló a maga nemében, hiszen 1569 és 1581 között ő tudta legtöbbször betölteni a bírói pozíciót, és 1581 után is megőrizte prominens helyét a helyi politikai elitben. Városvezetői befolyását használta fel arra, hogy gazdasági vonalon tudjon érvényesülni. Ő volt az egyik nagybányai bányatulajdonos, Választó Péter kiskorú fiának gyámja, ő kezelte a gyermek nagykorúsításáig a bányákat, kohókat valamint a zúzdákat, szőlőket és földeket. Választó Péter

³⁵ Mészáros Kilián befolyását mutatja az a tény is, hogy húga, Katalin, a Szatmár vármegyében birtokos szentdemeteri Bessenyei család egyik tagjához ment feleségül, férjével a nagybányai szenátus előtt kérték Kiliántól a köteles leányegyed kiadását. Lásd. Uo. fol. 102.

³⁶ RNL Nb. lvt. VJ fol. 99., fol. 111.

³⁷ Uo. fol. 169

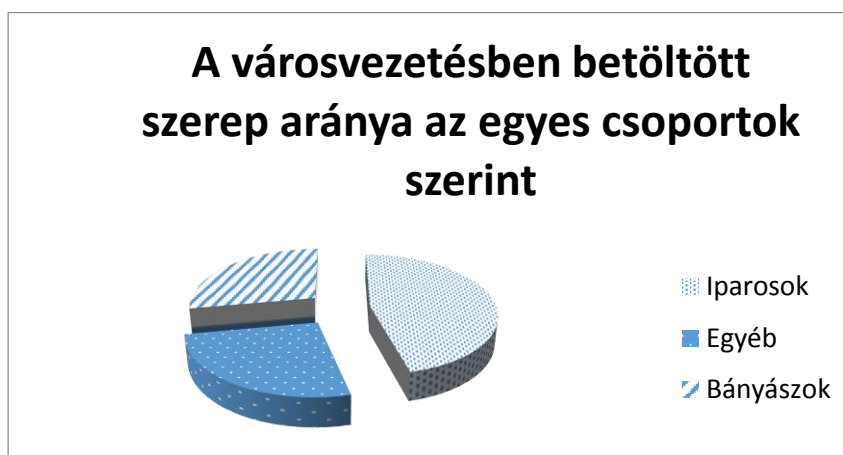
³⁸ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 282-285. illetve RN 12b fol. 441-448.. A parciális regestum a számadás egyik típusa. A korszakban alkalmazott egyszerű számvitel alapján a kiadásokat és a bevételeket külön-külön tételenként jegyezték fel, általában napi vagy heti felbontásban. Ebből készítettek kivonatokat havonta, negyedévente vagy évente. Ezek extractusnak nevezték. Lásd. Kenyeres: *i.m.* 125.; Lakatos Jánosnak bányamesterként felügyelnie kellett a Királytáróban folyó termelést, gondoskodnia kellett a bányászok élelmezéséről, és jogainak védelméről.

³⁹ RNL Nb. lvt. VJ fol. 106-107. 108-109., illetve 167-168.

nem volt választott tisztviselő, egy 1574-ben keletkezett kamarai jelentésből annyit tudhatunk meg a személyével kapcsolatban, hogy több kohót és zúzdát Nagy Simonnal közösen birtokolt.⁴⁰ Ifjabb Választó Péter és Mészáros Lukács 1578-ban egy új egyezséget írt alá, miszerint a földeket és szőlőket az örökös művelje, míg a bányákat továbbra is Mészáros Lukács igazgathatta. Tapasztalt és megbízható bányászati szakember hírében állott, ezt bizonyítja, hogy 1579-ben az Udvari Kamara bérbe adta neki és Szegedi Ferencnek a Királytárót négy éves időtartamra.⁴¹

A szűkebb városvezető elit vizsgálatánál is fel kell tenni a kérdést, miszerint melyik csoport dominált ebben a körben. Az arányokat a korábban leírt módszerrel az alábbi kördiagramon szemléltetem.⁴²

4. számú diagram: A városvezetésben betöltött szerep aránya csoportok szerint (1569-1581)

Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy az iparosok csoportja volt a legerősebb a három közül, mintegy 46 százalékát adták a szenátus tagjainak, míg a bányászok 28 százalékot, az egyéb kategóriába tartozók pedig 26 százalékot.⁴³

3. A gazdasági elit összetétele (1569-1581)

A nagybányai gazdasági elit azon részét szeretném röviden bemutatni, amely bár kevés szerepet vállalt a város irányításában, a kiváló forrásadottságoknak köszönhetően jól

⁴⁰ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 913-915. Választó illetve Cementes nevek több foglalkozásra is utalhatnak, többek között ötvösségre, vagy arra, hogy az illető a bányakamarában ércfinomítással és tisztítással foglalkozott. Vö. Bunta: *i.m.* 25.

⁴¹ ÖStA HKA VUG RN 12c fol. 1132-1139., illetve RNL Nb. lvt. VJ fol. 139. A bányával együtt kohókat, és zúzdákat is bérbe vették, illetve engedélyt kaptak új telérek felkutatására, az érc kitermelésére.

⁴² RNL Nb. lvt. VJ fol. 47., fol. 54., fol. 68., fol. 82., fol. 104., fol. 115., fol. 123., fol. 140., fol. 148., fol. 159., fol. 169., fol. 171.

⁴³ Vö. Jeney-Tóth: *i.m.* 45-46.

feltérképezhető. A bányászattal foglalkozó csoport pontos körbehátárolását a korszakban keletkezett kamarai források teszik lehetővé.⁴⁴A kamarai kezelés éve alatt a Szepesi Kamara több bizottságot is kiküldött a térségbe, hogy ellenőrizték a helyi tisztviselők munkáját, valamint felmérjék a bányászat helyzetét. A biztosok által készített jelentések fontos források, mivel bemutatták az érctermelés helyzetét, a termelők tulajdonviszonyait és társadalmi helyzetét, a bizottsági jelentésekhez csatolt kimutatások, számadások is lényeges adatokat tartalmaznak. A fent jelzett évkörön belül 1573-ban és 1574-ben készült részletes kamarai jelentés a szatmári bányavidék helyzetéről.⁴⁵

Az 1573. évi bizottság vezetője Peter Feigel volt, aki a jelentés mellé csatolta a bányáinak, Wolfgang Wenger által készített kivonatos számadást is, amely a beadott arany és ezüst mennyiségét tartalmazta egy-egy termelőre lebontva (1573. október 15.- 1573. december 31.).⁴⁶ Az egyes termelőkhez köthető ércmennyiség alapján a nagybányai bányatulajdonosokat három csoportba lehet sorolni. A legjelentősebb termelő Nagy Simon és Szegedi Ferenc volt, kettejük termelési mutatója (76,48 és 75,2 márka) igen csekély mértékben tér el egymástól. A „közép-termelők” közé ugyancsak két személy tartozott, az egyik a már említett Választó Péter, pontosabb örököse, illetve Ramocha Pál. Választó Péter örököse helyett Mészáros Lukács üzemeltette a bányákat, az általa beadott nemesérc mennyisége 51,56 márka volt, míg Ramocha Pál 49,39 márkát adott be a bányakamarába. A nagy termelők és a középkategóriába tartozó bányatulajdonosok által leadott ércmennyiség között igen jelentős különbség volt, azonban a legnagyobb eltérés a középső és legkisebb termelők között tapasztalható. A harmadik csoportba, azaz a kistermelők közé tartozott Lakatos János özvegye, Barbara, valamint Tóth Ambrus özvegye illetve Bozó Ferenc. Lakatos János özvegye 14,4 márka ércet adott be a bányakamarába, míg Bozó Ferenc adta le a legkevesebbet, mintegy 12,15 márkát.⁴⁷

Nagy Simon és Szegedi Ferenc javait az 1574. évre datálható tulajdonosi névsor sorolta fel. Eszerint Nagy Simon 1/3 részt bírt a nagybányai Fecske (Fechke) bányában, 50 százalékos tulajdoni hánya volt a nagybányai Kisgépelyben (Kisgeppel), a másik 50 százalék Szegedi Ferencé volt. Az úgynevezett Újsachtot Nagy Simon szintén Szegedi Ferencsel és ifjabb Választó Péterrel bírta azonos arányban, Bozó Ferencsel pedig az Oferzayt nevű tárnát

⁴⁴ A nagybányai bányakamara, pénzverde és a Királytáró kamarai kezelésével részletesen a doktori értekezésemben foglalkoztam. Lásd. Mátyás-Rausch Petra: *A szatmári bányavidék története a Báthoryak korában (1571-1613)- Az arany és ezüstbányászat művelése és igazgatása. (doktori értekezés).* 38-101. [<http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/matyasrauschpetraphd.pdf>.]

⁴⁵ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 562-567., fol. 605-625.

⁴⁶ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 789-810., fol. 810-812. A jelentéshez tartozó két számadás részletes elemzésére Lásd. Mátyás-Rausch Petra: *A nagybányai bányakamara számadásai 1573-ból.* Fons (Forráskutatás és történeti segédtudományok) XVIII (2011). 3. sz. 377-404.

⁴⁷ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 789-810., fol. 810-812.

birtokolta 50-50 százalékos tulajdoni hányadban. Emellett Szegedi Ferencsel egyetemben tagja volt annak a nagybányai bányász-komániának, amely három évre bérbe vette Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitány tulajdonát képező Újkerék, Gensweer, Kisgensweer, Geppelsacht, Forkossacht nevű tárnákat Nagybányán.⁴⁸ A nagybányai termelők közül egyedül Nagy Simonnak sikerült felsőbányai bányákban is tulajdonrészt szerezni, ott ugyanis két bányában (Tomoz, Kalicer) volt egy harmad rész tulajdoni hányada. Nagy Simon az évek folyamán egy kisebb birtokkomplexumot épített ki, ebben néhai nevelőapja, Szentgyörgyi Péter deák javai és kapcsolatai segítettek. Szentgyörgyi Péter még 1566-ban keltezett végrendeletében minden javát mostohafiára hagyta. Az irat szerint Szentgyörgyi Péter öt szőlőt birtokolt pincével és prэшázszal, négy bányát (Forkossacht, Geppelsacht, Gensweer, Újkerék) hozzátartozó két zúzdával.⁴⁹ Nagy Simon 1571 januárjában járult a nagybányai szenátus elé azzal a kéréssel, hogy iktassák be jogos tulajdonába. A városi jegyzőkönyv bejegyzéséből kiderül, hogy az Újkerék nevű bányát Tóth Ambrus birtokolta, de egy kölcsön fejében lekötötte Szentgyörgyi Péternek, és mivel nem tudta visszafizetni az adósságot, végleg lemondott a bányáról.⁵⁰ Nagy Simonnak azonban nem sikerült elérnie, hogy a deák javaiba beiktassák, mivel mostohaapját még korábban felségárgulással vádolták, és minden ingó valamint ingatlan vagyonát elkobozták. A mintegy 1000 forintot érő bányákat, amelyek a vagyon értékének legalább a negyedét tették ki, Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitány kapta meg.⁵¹ A forrásokban arra vonatkozóan nincsen adat, hogy Szentgyörgyi Péter deák hányatatott sorsa, miután elkerült Nagybányáról, hol fejeződött be, de özvegye, Sala Orsolya még Prágába is elutazott, hogy képviselje, fiának, Nagy Simonnak érdekeit. Az özvegy törekvései azonban nem zárultak sikerrel.⁵² A sok nehézség ellenére Nagy Simonnak végül mégis sikerül újjáépítenie mostohaapja „birodalmát”, hiszen 1573-ban már ő a legfontosabb bányatulajdonos a térségben, a már említett Szegedi Ferencsel együtt. 1574-ben már nagybeteg volt, az esküdti tisztségből is visszahívták, halálának időpontját nem ismerjük, annyi azonban bizonyos, hogy

⁴⁸ Ennek a bérlő komániának a tagja volt Nagy Simonon és Szegedi Ferencen kívül Lakatos János, Tóth Ambrus, és Mészáros Lukács. Lakatos János és Tóth Ambrus halála után Nagy Simon és társai tovább folytatták az vállalkozást. Lásd. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 965-968.

⁴⁹ ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 153., fol. 158., fol. 214., fol. 223. Nagy Simon édesapja Nagy János volt, az ő halála után ment feleségül Sala Orsolya Szentgyörgyi Péter deákhoz, aki Nagy János javait is kezelte Simon nagykorúságáig. Lásd. RNL Nb lvt. VJ fol. 70., fol. 98-99.

⁵⁰ RNL Nb lvt. VJ fol. 55.

⁵¹ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 506-512. Lazarus von Schwendi mellett még Haller Kristóf kapott egy jelentős tételt meg Szentgyörgyi Péter javaiból, a ráeső javak becsült értéke mintegy 1000 forint volt, míg Schwendi a bányákon kívül még 900 forint értékben jutott hozzá szőlőkhöz, legelőkhöz és szántókhoz.

⁵² ÖStA HKA VUG RN 12a fol. 258-259.

helyét az elkövetkező években Szegedi Ferenc vette át, a korábban közösen birtokolt bányákat egyedül művelte.⁵³

A középtermelők közé tartozó ifjabb Választó Péter, és gyámja Mészáros Lukács az 1574. évi tulajdonosi névsor szerint egyharmad-egyharmad részt bírt a nagybányai Fecske (Fechke) és Újsacht bányában, és a Lazarus von Schwendi féle bányákat bérlő kompánia tagja is volt. Mészáros Lukács sokkal kevesebb tárna felett rendelkezett, mint a két prominens termelő. Hozzá hasonló helyzetben volt Ramocha Pál, aki nagy valószínűség szerint nem nagybányai, hanem felsőbányai lakos volt, egy nagybányai bányában volt résztulajdonos.⁵⁴ Az őket követő három termelő már igen csekély bányatulajdonnal rendelkezett, Lakatos János és Tóth Ambrus özvegye nem boldogult a műveléssel, ezért bányarészüket (Fechke, Oferzayt) rábízták Nagy Simonra utána pedig Szegedi Ferencre, döntésüket siker koronázta, mert a termelés ezt követően jelentősen megugrott.⁵⁵

A Herberstein család megjelenésével a birtokstruktúra és vele egyetemben a gazdasági elit is jelentősen átalakult, ugyanis az 1570-es évek végéig jóllehet nagyok voltak a társadalmi különbségek az egyes termelők között, egy-egy ember kezében összpontosult a bányák nagyobbik része, mégis jelen voltak a kistermelők. A gazdasági elit összetétele az 1580-as végére radikális változáson ment keresztül, a Herberstein család kezébe került szinte az összes, még termelés alatt lévő bánya, addig soha nem tapasztalt birtokkoncentrációt hajtottak végre a szatmári bányavidéken.⁵⁶

Összegzés

A nagybányai városvezető elitet két lépésben vizsgáltam, a legfontosabb forrásom a városi jegyzőkönyv volt, az összegyűjtött névsorok elemzése során körbehatároltam a tágabb értelemben vett vezetői réteget, majd bizonyos kritériumok segítségével szűkítettem a vezetői névsoron, így jött létre a szűkebb értelemben vett városvezetői csoport. Három kategóriába osztottam be a szenátus tagjait, a legfontosabb városvezetői csoport az iparosok csoportja lett, vezető szerepét a század utolsó éveiben veszi át az értelmiségi csoport, amely az egyéb

⁵³ RNL Nb lvt. VJ fol. 104.

⁵⁴ ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 810-812., fol. 965-968. Felsőbányai bányarendeletrre lásd Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Bp. 1880. 419.

⁵⁵ Lakatos Barbara 1573-ban még nem tudott aranyat beváltani, 1574-ben már egy márkát tudott leadni, Tóth Ambrus özvegye által bírt tárnákból 1573-ban 1,44 márka ezüst származott, ez 1574-ben már 6,07 márka volt. Lásd. ÖStA HKA VUG RN 12b fol. 965-968., fol. 860., 866-869.

⁵⁶ Mátyás-Rausch Petra: *Thurzó György nádor szerepe a szatmári Herberstein birtokok restitúciójában (1610-1615)*. = *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára, Püski Levente. Debrecen 2013. 100-102.

kategóriába lett besorolva. A városvezetésben a harmadik, a bányász csoport alul reprezentált volt, a legnagyobb bányatulajdonosok, Szegedi Ferenc és Nagy Simon, alkották a gazdasági elit azon részét, amely nem vett részt aktívan a politikai életben.